

A magyar történelem „hosszú” 19. százada – francia nyelven

Charles Kecskeméti: La Hongrie des Habsbourg, Tome II: de 1790 á 1914. Préface de Sándor Csernus et de Noël-Yves Tonnerre. Presses Universitaires de Rennes, Rennes, 2011. 405 oldal

A jelen kötet Jean Bérenger: *La Hongrie des Habsbourg de 1526–1790* (PU de Rennes, 2010) folytatásaként olvasandó. A 2011-ben elhunyt Habsburg Ottó emlékének ajánlott könyv előszavában Kecskeméti Károly¹ azt emeli ki, hogy műve az érdekelt kultúrákban mély gyökerekkel bíró előítéletek árnyalását célozza: míg a magyar historiográfia előszeretettel beszél „osztrák elnyomásról”, melynek az 1867-es kiegyezés csak új formát adott, addig az osztrák történészek szívesen hangsúlyozzák (vagy túlozzák el) Budapest súlyát a kettős monarchia politikájának formálásában. Szerzőnk arra figyelmeztet, hogy a magyar iskolákban tanítottaktól helyenként eltérő szellemben tárgyalja majd a hosszú 19. század történelmét (a magyar olvasók természetesen tudják, hogy iskoláinkban nincs feltétlenül konszenzus az itt tárgyalt kérdésekben). A hiánypótló könyv persze elsősorban a francia vagy frankofón olvasóknak szól, márpedig a francia közvélemény beidegződései szintén helyesbítésre szorulnak, hiszen a párizsi sajtótermékek többsége a 19. század közepétől fogva igen fogékony volt a Habsburgokkal szembeni magyar „ellenzékiség” nacionalista, sőt sovén felhangjainak kiemelésére és a Magyarországon élő nemzetiségek viktimizálására. A túl egyszerű beállítások árnyalása, a korszak Magyarországot jellemző politikai, gazdasági, vallási és kulturális sokszínűség felelevenítése tehát a

könyv vállalt célkitűzése. Feltűnő, hogy Kecskeméti nagy figyelmet szentel a nemzetiségi kérdésnek (tehetne-e persze másképpen?), amelynek higgadt, tényszerű és elfogulatlan tárgyalása üdítően hat az elmúlt évek Trianon-gyászába kissé belefásult frankofón magyar olvasóra.

A könyv szellemiségét meghatározó történetfelfogás szembeötlő vonása, hogy szerzőnk a magyarországi történeket és jelenségeket az európai diplomácia-, gazdaság- és eszmetörténeti kontextus legteljesebb figyelembevételével tárgyalja. Ennek megfelelően minden fejezet alaphangját az adott korszak Európájának eszme- és intézménytörténeti bemutatása adja meg. Mondanivalóját illusztrálандó Kecskeméti egyébként feltűnően gyakran hivatkozik a Magyarországon megforduló nyugat-európai utazók feljegyzéseire, aminek oka nyilván nemcsak az, hogy szerzőnk korábban szerkesztett egy ezeket összefoglaló könyvet,² hanem azon feltételezhető meggyőződése is, hogy a külső, elfogulatlan szemlélők tapasztalatai fontos információértékkel bírnak. A könyv szerzője igen előzékeny a magyar történelem iránt érdeklődő és további információkra vágyó olvasókkal szemben, hiszen a könyv bibliográfiája elsősorban angol vagy francia nyelvű munkákat tartalmaz, a francia történelem egyes epizódjaival és nagy alakjaival való párhuzamok (például a *chambre introuvable*-ra³ történő utalások, Károlyi Sándor *Le Play*-hez, Bangha Béla és a századforduló „új jobboldalának” pedig Charles Maurras-hoz való hasonlítása) pedig biztosan közelebb hozzák a francia olva-

¹ A Franciaországban élő levéltáros-történész szerzővel az AETAS 2000. évi 1-2-es számában olvasható életút-interjú.

² *Notes, rapports et témoignages français sur la Hongrie, 1717–1809*. Paris–Budapest–Szeged, 2006.

³ Ezen a néven híresült el az 1815-ös Restauráció képviselőháza, amelynek tagjai királypártibb voltak magánál XVIII. Lajosnál is.

sóhoz a magyarországi történéseket. Kiemelendő végül szerzőnknek az eszmetörténeti mozgások iránti kitüntetett figyelme és a magyar politikai gondolkodás baloldali-progresszív hagyománya iránt tanúsított szimpátiája.

A könyvet alkotó három nagy fejezet közül az első a *Régi rend utolsó évtizedei* címet viseli, és az 1848-ig tartó korszakot tárgyalja. Az 1790-es országgyűlés eseményeit igen hosszan elemzi, arra hivatkozván, hogy ekkor kezd kifomálódni a későbbi bal- és jobboldal, a haladók és konzervatívok táborra. Mérsékelt „labanc” kiindulópontjának megfelelően a reformjavaslatok inspirálójának az esetek többségében a dinasztia tartja – hangsúlyosan így van ez a toleranciáról szóló (józsefi rendelkezéseket megerősítő) 1790:26-os törvény esetében. A fejezetben sok szó esik a rendszeres bizottságok javaslatairól, elsősorban Skerlecz Miklóséiról, amelyekben Kecskeméti a későbbi magyar liberalizmus legfontosabb gazdasági és politikai követeléseinek korai szintézisét látja: a magyar szabadelvűek a 19. század első felében is ezek szellemében próbálták dualizmussá alakítani az osztrákokkal való együttélést és nemzeti érdekkörbe vonni a magyar gazdaságot. Bár e javaslatok 1795-ben eltemtetnek, és csak 1826-ban kerülnek elő, mégis megtermékenyítő hatást fejtenek ki a reformkor politikai-gazdasági útkeresésére.⁴ A reformokra való hajlandóságot a francia forradalomtól való félelem öli ki Bécsből és a magyar politikai elitből. Az események híre felmérhetetlen izgalmat vált ki a magyarokból is: Kecskeméti a lipóti időkben megjelent nagyszámú politikai pamfletből és értekezésből Hajnóczy József és Berzevicsy Gergely radikális szellemű írásait emeli ki. A magyar jakobinusok (akiket szerinte pontosabb lenne *filo-jakobinusoknak* nevezni) kapcsán egyfelől aláhúzza, hogy milyen szoros szellemi rokonságban álltak a

londoni, bécsi, zürichi és varsói „jakobinusokkal”, másfelől pedig kiemeli a két fázisban zajló demokratikus felkelés forgatókönyvének tökéletes irrealitását. Ennek megfelelően Kecskeméti szerint a kegyetlen megtorlásnak leginkább üzenetértéke van, melynek címzettje a magyar politikai elit: a hatalom egyszerűen példát akart statuálni. A Batsányi János által magyarra fordított 1809-es schönbrunni nyilatkozatig tartó korszak fő kérdése Kecskeméti számára az, hogy miképpen reagál a magyar politikai elit a felkelésre felhívó francia szirénhangokra, s miképpen látják a Lacuée és Lezay-Marnesia féle utazók a magyarok erejét és lojalitását. A napóleoni idők országgyűlésein meglehetősen céltalan közjogi kötérlhúzás zajlik az ellenzék és az udvar között. A bécsi tanácsadók egy része szerint az Osztrák Császárság 1804-es életre hívása a régi alkotmányos rend végét jelenti. A Napóleonnal kiegyező I. Ferenc kísérletet is tesz egy abszolutisztikus uralmi rendszer életre hívására, ám ennek működtetését (hosszú távon legalábbis) a mélyen gyökeredző magyar alkotmányos hagyományok nem teszik lehetővé. A következő – Magyarország történetét a bécsi Kongresszus Európájában tárgyaló – részfejezet teremt alkalmat arra, hogy Kecskeméti alapos és viszonylag friss statisztikákkal illusztrálja az ország etnikai és felekezeti sokszínűségét és persze azt a közismert tény, hogy a magyar etnikum csak relatív többséggel rendelkezett Magyarországon. Kitér a parasztság és a nemesség gazdasági és társadalmi helyzetének alapos tárgyalására is. Kiemeli, hogy gazdasági szempontból Magyarország ezekben az időkben integrálódott az ipari forradalom Európájának munkamegosztásába (igaz ugyan, hogy szinte kizárólagosan Ausztrián keresztül, ám ez is nyilvánvalóan jobb, mint a semmi). A gazdaság fejlesztésére irányuló magyar kezdeményezéseket nehéz helyzetbe hozó (esetenként teljességgel ellehetetlenítő) függőség és alárendeltség kapcsán képzelenség nem felvetni a *felelősség* kérdését. Nos, Kecskeméti elveti a *gyarmati függő-*

⁴ Mindez összhangban van korábbi könyvének (*A magyar liberalizmus 1790–1848*, 2008) a kontinuitásról szóló tézisével.

ség kifejezés használatát, amely véleménye szerint nem fedi le az örökös tartományok és Magyarország között fennálló viszony komplexitását. Kétségtelen tény ugyan, hogy Bécsben dogmaértékű meggyőződés volt, hogy a politikai *status quo* csak akkor tartható fenn, ha a magyar gazdaság fejlettsége nem halad meg egy bizonyos szintet. Magyarországnak azonban voltak örökölt és a bécsi politikától tökéletesen független bajai is: a hihetetlenül gyenge infrastruktúra, a hitel hiánya az ósiség folytán, s végül a kereskedelmi gyengeség, amelyet a zsidóság csak részben orvosolt. Az ország népességét alkotó nemzetek nyelvi–kulturális törekvéseiről adott beszámolójában – nagyon helyesen – a magyarokéval párhuzamosan (és majdnem ugyanakkora terjedelemben) mutatja be a szlovák, román, szerb és horvát fejleményeket. Megjegyezhető ugyanakkor, hogy a műben nem kapnak kellő figyelmet azok az újabb – irodalomtörténeti berkekből, elsősorban Bíró Ferenc tollából származó – meglátások, amelyekből kiderülhetne, hogy a magyar nyelv felemelésének kérdése sokáig tökéletesen hidegen hagyta a magyar nemességet, és kizárólag a polgári származású értelmiséget érdekelte.

A 19. század első évtizedeiben a besúgók tömegeit foglalkoztató metternichi titkosrendőrség működése – természetesen az elnyomáson túl – bizonyos értelemben azt a célt is szolgálja, hogy a hatalom tájékozódjon az alattvalók hangulatáról: a nemzeti konzultáció sajátos formájáról van tehát szó. (75. old.) 1812 és 1825 között nem hívatik össze a diéta, ami nem az udvar pillanatnyi sértődöttségének eredménye, hanem az autoriter metternichi politikai filozófia lényege. Bár a felszínen működőképesnek tűnik a domesztikált Magyarország ideálja, a háttérben az ókori és a felvilágosodáskori filozófia táplálja az ellenállást. Az 1820-as években fokozatosan formálódik ki az a független értelmiségi réteg, amelynek befolyása ellen a kormányzat gyakran a vármegyei nemességet veti be. Az 1825-ös diéta működésének jelentőségét Kecskeméti elsősorban

a későbbi korok alkotmányos–parlamentari technikáinak kidolgozásában látja. Külön – ismét csak az európai kontextus bemutatásával felvezetett – részfejezetet kapnak az 1830-as évek. A lengyelkérdés jól illusztrálja az európai szövetségi rendszer erejét és problémáit, a magyarok lengyelek iránti tehetetlen szimpátiája pedig azt, hogy semmiféle befolyásuk nincs Ausztria politikai orientációjára. Széchenyi *Hiteljét* Kecskeméti – hangsúlyosan – nagyszabású *liberális és progresszív*, a magyar politikát teljességgel új irányba állító műként értelmezi, s ennek megfelelően a Kelet Népe-vitát is a *liberalizmuson belüli*, a szabadelvűség „filozófiai” és „radikális” (kossuthi) változata közötti összecsapásként interpretálja. (117. old.) Bár Széchenyi progresszív liberálisként való besorolása – amely némiképp szembemegy az elmúlt évtizedeket uraló értelmezésekkel – feltétlenül üdvözlendő, a *radikálissal szembeállított filozófiai* jelzővel, bevallom, nem tudok sokat kezdeni. Kossuth liberalizmusa vajon nem filozófiai forrásokból táplálkozott? Mitől volna filozofikusabb a legnagyobb magyar politika-felfogása, mint a későbbi kormányzó-elnöké?

Az 1832–1836-os diéta, kudarcos volta ellenére, igen fontos állomása a magyar politikai–alkotmányos fejlődésnek, mert világhossz teszi a mély változtatások szükséges voltát, és hozzájárul a liberális politikai elit kifermálódásához. Az 1839–1840-es diétát az teszi a korábbiaknál sikeresebbé, hogy a kormányzat is felismeri: az autoriter hatalomgyakorlási technikák működtetése nem megoldás a problémákra. A *Vormärz hongrois* címet viselő részfejezet az ipari forradalom első lépéseit mutatja be, aláhúzával, hogy Magyarország komoly lemaradásban van Európától és Ausztriától. A Védegyelet – és a vele összekapcsolódó „civil” kezdeményezések – kudarcra Kecskeméti szerint arra mutat rá, hogy kormányzati támogatás, bankrendszer és infrastrukturális fejlesztések nélkül, továbbá az öröklött feudális struktúrák mellett aligha lehet komoly gazdasági előrehaladást elérni. A halálbüntetés

1843-ban bekövetkező eltörlése persze nem 254, hanem csak 154 évvel követi a Kolonich-féle *Einrichtungswerket*.⁵ (128. old.) Igen alapos és adatgazdag – talán túlzottan is – a kor szellemi életét bemutató fejezet. A recenzens szívesen elismeri, hogy a kulturális sokszínűség bemutatása nem képzelhető el az azt hordozó személyek és intézmények részletes felsorolása nélkül, ám a magyar történelemmel és kultúrával ismerkedő francia vagy frankofón olvasó fejbekölintő mennyiségű adattömeggel fogja szembetalálni magát a 131. és 139. oldal között. Példáan kiegyensúlyozottnak látom viszont a nemzetiségi kérdés tárgyalását: Kecskeméti aláhúzza, hogy a magát szabadságában és önrendelkezésében korlátozottnak gondoló magyar nemzet igen keményen bánik a nemzetiségekkel, amit a bécsi kormányzat persze kihasznál – a helyzetet a pánszláv és orosz fenyegetés teszi még hangsúlyosabbá. Szerzőnk itt emeli ki először – s a későbbi fejezetekben rendre visszatér erre –, hogy a magyar politikai elit számára oly kedves, az ezeréves közös haza képét a diskurzus középpontjába helyező *történeti argumentáció* a nemzetiségi elitek számára tökéletesen irreleváns volt.

Forradalom, megtorlás, kiegyezés: ez a könyv második – az elsőnél jelentősen rövidebb – részének címe. 1848, joggal, az európai forradalmak éveként marad fenn a történeti emlékezetben. Kecskeméti azonban ezzel kapcsolatban azt hangsúlyozza, hogy – Metternich meggyőződésével ellentétben – alig-alig volt kapcsolat és együttműködés az egyes országokat (vagy inkább csak városokat!) lángra lobbantó forradalmárok között. A nemzeti érzelmektől fűtött felkelőknek általában sem idejük, sem energiájuk nem maradt arra, hogy komolyabban egyeztessenek egymással – Kecskeméti ezt a jelenséget azzal illusztrálja, hogy az 1848 márciusában megalakult magyar felelős kormány és a szinte ugyanazokban a na-

pokban kikiáltott Velencei Köztársaság vezetői csak 1849 júniusában, azaz közvetlenül a bukás előtt lépnek szövetségre egymással. A felelős magyar kormány által be-terjesztett és az országgyűlés által elfogadott áprilisi törvények a reformkor legszebb eszméinek megvalósulását jelentik Kecskeméti szerint. Részletesen beszámol a konkrét diplomáciai helyzet alakulásáról, arról tehát, hogy csak hónapokig él az illúzió, mely szerint Ausztria csatlakozna a Német Szövetséghez (ami azt jelentené, hogy kizárólag perszonálunió kapcsolja össze Budát Béccsel). Kitér a magyar ügy rossz nemzetközi megítélésére: az európai közvélemény mindenhol a nemzetiségek elnyomóját látja a magyarokban, és Ausztria fennmaradását elkerülhetetlenül fontosnak véli az oroszok féken tartásában. Nem hallgatja el az erdélyi eseményeket és mérsárlásokat sem, Hermann Róbert tanulmányára hivatkozva elutasítja ugyanakkor a román történeti művekben megjelenő – 40 ezer áldozatról szóló –, minden bizonnyal túlzó becsléseket. Az értékelés kulcsmondata: abszurd, hogy a liberális magyar politikai elit úgy kívánta nagyra tenni az országot, hogy közben lemondott a lakosság felének lojalitásáról. (190. old.) Bár árnyaltan fogalmazva mutatja be a forradalom táborán belüli erőviszonyokat, érzékelhető szimpátiával beszél a Békepárttról, akik tisztességes és realiztikus álláspontot foglaltak el a hagyományos jobboldal és a függetlenségpárti „jakobinusok” között. (190. old.) A forradalmat követő megtorlást az indokoltnál jóval brutálisabbnak nevezi, különösen, ha azt összehasonlítjuk az itáliaival. Alaposan elemzi a forradalom bukását követően ideiglenesen kiépülő neo-abszolutizmus elveit és gyakorlati működését (ellenvetésként csak annyit: nem tűnik szerencsésnek az autoriter rendszer központosító változatát pártolókat „a felvilágosodás iránti vonzalmától megsza- badult jozefinizmus” [*Josephisme débarras-sé de son penchant pour les Lumières*] hí- veiként meghatározni). A rendszer ideológi- ai alapjai: a jogeljárás elmélete, a kisebb-

⁵ Jean Bérenger jóvoltából létezik latin–francia kétnyelvű kiadása is.

ségek védelme és végül a (fél-)ázsiai magyarság civilizálásának szükséges volta. Kecskeméti a Kövér György, Gerő András és Deák Ágnes nevével fémjelzett új magyar historiográfiának tulajdonítja annak elismerését, hogy az abszolutizmus korszakában sok olyan intézkedés történt, amely Magyarország társadalmának és gazdaságának modernizálása felé mutat. A fejezet végén az olvasó kiegyensúlyozott beszámolót talál a Kiegyezéshez vezető bel- és külpolitikai okokról és az igen bonyolult közjogi helyzetéről.

A dualista korszak Magyarországa címet viselő harmadik nagy fejezet a kiegyezés értékelésével kezdődik. 1867 nyilván értelmezhető nagy magyar politikai győzelemként, ahogyan azt az osztrák és a nemzetiségpárti historiográfia teszi. Kecskeméti azonban azt is elmondja, hogy legnagyobb haszonélvezői miért nem érezték a sajátjuknak a rendszert, amelynek fő problémájaként a közjogi kérdéseken való huzakodás és a nemzeti–nemzetiségi problematika túlsúlya sokáig nem tette lehetővé a világnézeti pártok létrejöttét, és meggátolta a politikai berendezkedés demokratizálódását. Nem tagadható ugyanakkor, hogy a gazdaság sohasem látott fellendülésen ment keresztül, és a nemzeti kultúra is virágkorát élte. Kecskeméti egy bővített mondatban (246. old.) megemlíti a szabadkőművesek közéletbe való visszatérését, a gondolatmenetbe kicsit szervesen illeszkedő passzusból azonban nem derül ki, hogy a páholyok szerepe fontos szerepet töltenek-e be a korban vagy sem. Aláhúzza, hogy a dualista rendszer nem demokratikus, ám kétségtelenül jogállami jellegű. A magas cenzuson alapuló, korlátozott participáció ugyan a 19. századi liberális politikai berendezkedések általános jellemzője, ám Magyarországon a rendszer fokozatos demokratizálását ellehetetlenítette az a megfontolás, hogy az általános (vagy az ahhoz közelítő) választójog meggingatná a magyar etnikum uralmát a nemzetiségek felett. A dualista rendszerben a nagykorú férfiaknak mintegy a negyede

szavazott, a hatalomgyakorlás alsóbb szintjein működő virilista rendszer pedig már mindenféle európai mércével tarthatatlan. A helyzetet különféle perspektívákból láttatni kívánó Kecskeméti kifejti, hogy amit a magyarok fejlődésnek és szabadságnak látnak, az a nemzetiségek számára kulturális és politikai elnyomás – például jogosan hívja fel a figyelmet arra, hogy a nemzetiségi iskolák működésének kormányzati szabotálása vonatkozásában 1920 és 1945 után a románok és a csehszlovákok ugyanazt teszik, amit a Trianon előtti magyar politika. (285. old.) A kifulladás liberalizmus romjain felépülő – antiszemita, ultramontán és agrárius – századvégi új jobboldalt is nemzetközi (európai és osztrák) kontextusban tárgyalja. Prohászka Ottokár és Bangha Béla kapcsán kiemeli, hogy különböző irányokból lehet megérkezni az antiszemitizmushoz, amely a kor európai jobboldali mozgalmainak nélkülözhetetlen eleme. Kecskeméti szerint a magyar jobboldalnak azért van különös szüksége egy új, organikus nemzetfogalomra, mert a korábbi időkben egyértelműen a baloldal és a liberálisok vittek a nemzeti ügyeket. Elsősorban Kövér György tanulmányaira támaszkodva tárgyalja a korszak gazdasági fejlődését, aláhúzza, hogy a legújabb eredmények szerint nem volt ez olyan fényes, mint amilyennek sokáig látszott. Nem mulasztja el bemutatni az érem másik oldalát sem: beszél a felfoghatatlan szegényparaszti szegénységről, a kivándorlók tömegeiről és a képviseletől megfosztott rétegek politikai mozgalmairól is. A bérköveteléseket képviselő és az általános választójogot követelő magyarországi szociáldemokrácia fő problémájának az tűnik, hogy a polgári és függetlenségpárti baloldallal való taktikai szövetségük nem teszi a számukra lehetővé az őszinte nyitást a nemzetiségek felé, azaz Otto Bauer és Karl Renner elveinek elfogadását. (304. old.) Kecskeméti bevezeti a francia olvasókat a kegyelmes–méltóságos–nagyságos–tekintetes úri lét rejtelmeibe is. A magyar politikai elitet a nemzeti megfontolások mellett a

szocialistáktól való félelem is meggátolja a demokratikus eszmék felé való nyitásban (lásd Andrásy javaslatát, 317. old.). Kitér – talán elsősorban a francia olvasók kedvéért – a Budapesten működő Francia Irodalmi Társaságra és a *Revue de Hongrie*-ra is. A háború előtti években egész Európa meg volt győződve arról, hogy a magyarok megnyire elnyomják a nemzeti kisebbségeket. Nincs jó ellenérv: a történelmi jogokra való hivatkozás irreleváns, a kultúrfölény elve viszont kifejezetten kontraproduktívnek tűnik, hiszen egyfelől sértő, másfelől pedig áthallásos, hiszen a germán világ magyarokkal szembeni fölényének eszméjét is felidézi. Kevesen – Mocsáry Lajos, Justh Gyula és Jászi Oszkár – szegülnek szembe a legdurvábban nemzetiségellenes intézkedésekkel. Kecskeméti elítélően értékeli a velejéig antidemokratikus tiszai politikát, amely a 20. századi autoriter rendszereknek készítette

elő a terepet ideológiailag, igen rokonszenvezően mutatja be viszont Jászit és körét. A kötet végén kronológiai útmutatót, név- és helymutatót találunk, valamint egy felsorolást a magyar nevek francia megfelelőiről, (amelyből kiderül például – amire a recenzens sohasem gondolt, pedig kézenfekvő –, hogy a Manó a Manuelből származik).

A kifejezetten választékos francia nyelven írott munka minden bizonnyal elérte célját: a francia olvasók ezentúl olyan könyvből tájékozódhatnak Magyarország (hosszú) 19. századi történetéről, amely árnyaltan és a nemzeti elfogultság minden formájától mentesen, a demokratikus és szabadelvű ideálokat azonban folyamatosan szem előtt tartva rekonstruálja nemzetünk történetének talán legszebb korszakát.

BALÁZS PÉTER

Metamikrotörténelem

*Mikrotörténelem másodfokon. Szerk.:
Papp Gábor – Szijártó M. István,
L'Harmattan, Budapest, 2010. 304 oldal*

A múlt – mint valami puzzle – egészében nem rekonstruálható, minthogy egy hajdan volt egész és kerek múlt léte is csupán illúzió. Van azonban hasonlóság ezen látens reprezentáció és a mikrotörténelem (tehát a múlt egy önmagában megragadható darabjáról szóló történelem, azaz szintén reprezentáció) között: a történész feladata megtalálni azt a mintázatot, amely mind a vizsgált konkrét esetben, mind a képzeletbeli egész és kerek Történelemben is megmutatkozik. Az így kapott mikrotörténelmek – amellet, hogy gyakran a nagy Egészre vonatkozó kérdéseinkre is választ adnak – valószínűbbek, érdekesebbek, élményszerűbbek és szerteágazóbbak. A kötet egyik szerkesztője, Szijártó M. István röviden összefoglalva ezekkel a gondolatokkal vezeti fel a *Mikrotörténelem másodfokon* című kötet tanulmányait. Amit viszont kifejejt: a mikrotörténelmek gyakran vitára is ingerelnek, s ez a jellemzőjük az, amely megalapozza a kötet koncepcióját.

A *Mikrotörténelem másodfokon* mikrotörténelmi munkákat elemző tanulmányok és az ezekre reflektáló referátumok összessége. Többedik fok ez már, mint a második, a kötet mindenesetre valóban nem a mikrotörténelemmel csak most ismerkedőknek szól. Alapötlete az Eötvös Loránd Tudományegyetem Történettudományi Doktori Iskolájának egyik kurzusán fogant meg 2007-ben: a vizsgált mikrotörténelmi munkák nem egymagukban, hanem párba állítva, esetleg harmadmagukkal versengve, különböző elméleti–metodológiai kérdések megvilágításával válnak elemzés tárgyává az egyes tanulmányokban (többek között Szijártó M. István Barátok, apácák, mikrotör-

ténelem című munkájában). Így lehetséges például az is, hogy ugyanazon elemzés keretein belül jelenik meg Giovanni Levi Egy falusi ördögűző és a hatalom, a Boyer–Nissenbaum szerzőpáros Boszorkányok Salem-ben, valamint Arthur E. Imhof Elveszített világok című munkája, amelyek segítségével Simon Zoltán Boldizsár a mikrotörténelemről leggyakrabban hangoztatott „gumicsont-állításokat” igyekszik cáfolni (Mi nem a mikrotörténelem?).

A koncepciót egy végső csavar teszi igazán páratlanná: az egyes munkákhoz tartozik egy-egy azokra reflektáló, többnyire polemizáló, kisebb terjedelmű referátum is. Különösen érdekes ez a valóban ellentétes véleményt megfogalmazó szerzők írásai esetében, s legfőképpen érvényes a Jan T. Gross Szomszédok című munkáját tárgyaló Bolgár Dániel tanulmányára (Incidenstörténelem és mikrotörténelem) és Simon Zoltán Boldizsár referátumára (Vizsgálóbíró-e a történész?), amelyek után az olvasó szinte áhítja a viszontválaszt az opponens ellenvételeire. Ugyanakkor a nagy egymásra találások és szellemi összeborulások már kevésbé érdekesek: Simon Zoltán Boldizsár Mi nem a mikrotörténelem? című tanulmánya és az ebben megfogalmazott állításokra bólogató, Fenyves Katalin tollából származó Mire nem való a mikrotörténelem – és mire igen párosa ezért kissé „kilóg” a kötet egyébként remek összeállításából. Mindez kidomborítja a történelem diskurzus-jellegét, s emellett a történelmi munkák és a történészi módszerek, eljárások megítélésének különböző „hihető” változatain keresztül sokszorosán aláhúzza a múltbéli események, jelenségek változatos interpretációs lehetőségeit. A könyv koncepcióját illető, előzetesen felmerülő halvány szkepticizmus az olvasás során hamar rendkívüli szellemi izgalmakat ígérő és

azokat többnyire valóra váltó élménnyé alakul.

A tanulmányok fő funkciója Szijártó M. István előszavának tanúsága szerint „a mikrotörténelem természetének bemutatása, ezért az értékelő vonulat mellett a tartalmi ismeretéseken van mindvégig a hangsúly”. (7. old.) Egy alapvetően elemző, argumentatív jellegű kötet legfőbb funkciója azonban nem lehet a tartalmi ismertetés, főleg akkor nem, ha a címe szerint is túllépett a mikrotörténelembe bevezető szinten. Ekképpen tehát a kötet fő értékei nem egyeznek a szerkesztők által kitűzött célokkal, a tárgyalt művek tartalmának ismertetése rendszerint csak felvezetésül szolgál az értékeléshez. De a kötet egésze egyébként is több, mint a részek, azaz a tanulmányok összessége: lüktető, továbbgondolásra készítő szakmai párbeszéd, amelynek résztvevői a mikrotörténelem fő elméleti és módszertani kérdéseit vitatják meg. Mindezek fényében érthetően az előszó szerénysége.

A nyolc tanulmányíró összesen 20 ismertetést ad 17 többé-kevésbé mikrotörténelmi műről. A bemutatott könyvek ismétlődése az ismertető részekben felesleges, az elemzések szempontjából viszont ugyanez előnyt jelent: nemcsak az egyes munkák adott szempontú elemzéséből kapunk egy-egyel többet a tanulmányokhoz csatlakozó referátumokon keresztül, de a többször (tehát több párosnál is) feltűnő könyvek legalább egyfel több elemzési szempont szerint

válnak láthatóvá. Például Giovanni Levi Egy falusi ördögűző és a hatalom című könyvét Bolgár Dániel mintegy etalonként tárgyalja, amelyhez viszonyítva mint mikrotörténelemek más munkák elhalványulnak. Simon Zoltán Boldizsár – két másik mellett – ugyanezt a művet veszi górcső alá, csak éppen megközelítése más: tanulmányából kiderül, hogy Levi könyve nem felel meg a mikrotörténelmi historiográfiai irodalom kategóriáinak.

Az elemzési szempontok és a körüljárt témák rendkívül változatosak: a tisztán komparatív elemzések mellett a szerzők foglalkoznak a mikrotörténelem leggyakrabban felmerülő önmeghatározási problémáival (például a reprezentativitás kérdésével), kitépogatják a mikrotörténelemnek a történeti antropológiával vagy éppen a szépirodalommal szomszédos határait, valamint kitekintenek a mikrotörténelem hasznából részesedő más tudományterületek (például a mikroszemléletű történeti demográfia) felé is.

A könyv tehát a mikrotörténelem reflexióinak mozaikjaiból áll. S bár világosan láttuk, hogy a történelem nem puzzle, Papp Gábor gondolatának (106. old.) köszönhetően mégis legalább eljátszhatunk a gondolattal, hogy a mikrotörténelemek egyszer mind összeérnek.

MOLNÁR ESZTER EDINA

„...tények aligha formálják a történelmet – de eszmék igen”

Hungary's Long Nineteenth Century. Constitutional and Democratic Traditions in a European Perspective. Collected Studies by László Péter. Edited by Miklós Lojtkó. Brill, Leiden–Boston, 2012.
(= *Central and Eastern Europe. Regional Perspectives in Global Context, vol. 1.*)
477 oldal

Új könyvsorozat első kötetét tartja kezében az olvasó: A budapesti Central European University (CEU), az *East Central Europe* című folyóirat és a leideni Brill Kiadó együttműködésével könyvsorozat indul, mely „Közép- és Kelet-Európa” 19–21. századi történeti problémáit kívánja európai vagy akár globális történeti perspektívából vizsgálni. A nemzeti történetírások „nagy narratíváinak” szűk kereteiből kilépve, a regionális komparatív vizsgálatok révén az összeurópai folyamatokról alkotott képünk is árnyaltabbá és gazdagabbá válhat. Emellett a szerkesztők az interdiszciplináris szemléletmód jegyében a történelem mellett a társadalomtudományok széles köre művelőinek részvételére is számítanak.

Péter László sajátos helyet foglalt el a magyar történettudomány művelői között. 1956-ban fiatal pályakezdőként hagyta el az országot, Oxfordban tanult, majd hosszú évekig Londonban a School of Slavonic and East-European Studies professzora volt. 1965-től kezdve, kényszerű megszakításokkal, rendszeresen hazlátogatott, intenzív könyvtári kutatásokat folytatott, személyes, sőt baráti kapcsolatot ápolt egészen haláláig a magyarországi történészek közül jó néhányal. Mégsem beszélhetünk arról, hogy kutatási eredményei integrálódtak volna a magyarországi történeti irodalomba. Ennek fő oka az volt, hogy mind témája, mind pe-

dig szemléletmódja idegennek tűnt. Tanulmányainak kiadója, Lojtkó Miklós találóan „old-fashioned traveller”-nek nevezi a könyv szerkesztői előszavában. S Péter László maga is büszkén vállalta különállását. Carlile Aylmer Macartneyről, a történészé formálódásában döntő szerepet játszó oxfordi professzorról megjegyezte egy interjúban, hogy őt látva „a függetlenségét, az integritását megőrző történész lett az ideálja”, s valóban maga is ezt a modellt követte.

Az alkotmánytörténet állt érdeklődésének előterében, amely 1945 után nem tartozott a támogatott és preferált területek közé Magyarországon. Nem steril jogtörténetet kívánt azonban művelni, hanem a politikai intézmények története inspirálta, az azokhoz kötődő konvenciók, mentalitás, eszmék vizsgálata, s hogy azok hogyan befolyásolják a politikai folyamatokat rövid és hosszú távon egyaránt. „Tények aligha formálják a történelmet – de eszmék igen” – fogalmaz egyik itt közölt írásában (*Lajos Kossuth and the Conversion of the Constitution*). (211. old.) Péter László soha nem „témát”, hanem „problémát” kívánt vizsgálni munkáiban, perspektívája szigorúan történeti, szemléletmódja pedig analitikus jellegű volt. Történeti, hiszen bár kutatásainak időbeli súlypontja a 19. századra, az 1790-től 1918-ig terjedő hosszú évszázadra esett, ahogy a szóban forgó kötet címe is jelzi, de a folyamatok felvázolása és megértése végett fejtegetései évszázadokkal korábbra (esetenként egészen Szent István időszakáig) visszanyúlnak, s elemzéseinek tanulságait igyekszik levonni akár az 1990-es évek politikai átszerveződésére vonatkozóan is, azaz megpróbálja a történeti kutatásaiban alkalmazott fogalmi apparátussal leírni és értékelni a „mai” folyamatokat is. Analitikus

módszerének magvát a politikai nyelv fogalmainak és e fogalmak állandó és változó elemeinek vizsgálata alkotta. Kiindulópontként a korabeli alkotmányjogi és politikai gondolkodás fogalmi apparátusának, terminológiájának rekonstrukcióját választotta, elutasítva későbbi korok fogalmi készleteinek alkalmazását az elemzés során.

Péter László nem írt monográfiákat, egyetlen hosszú lélegzetvételű összefoglalása a magyarországi alkotmányfejlődésről a „*Die Habsburgermonarchie 1848–1918*” című sorozat hetedik kötetében jelent meg német nyelven. Életművének túlnyomó részét tanulmányok és esszék alkotják, melyből egy kötetre való válogatás jelent meg tizenöt évvel ezelőtt magyar fordításban.¹ Angol nyelven pedig a most tárgyalt kötet az első kiadvány, amely áttekintést nyújt írásából. Az általa írt bevezető mintegy összeköti a tanulmányokat, röviden megjelölve a súlypontokat és nyomatékosítva a legfontosabbnak ítélt megállapításokat. Lojtkó Miklós előszava pedig a személyiség finom rajzát helyezi a tanulmányok mögé, felvilágosítva a 2008-ban elhunyt történész portréját.

A kötet tanulmányait a szerző és kiadó nem tagolta nagyobb fejezetekbe, ugyanakkor az egykor külön születtett írásokat folyamatos fejezetszámozással ellátva az egységességet, a mondanivaló tanulmányokon átívelő voltát hangsúlyozta. Az első három tanulmány („*The Holy Crown of Hungary, Visible and Invisible*”, „*Ius Resistendi in Hungary*”, „*The Irrepressible Authority of Werbőczy's Tripartitum*”), melyek közül még egyik sem jelent meg magyar nyelven, időben korábbi évszázadokba kalauzolja az olvasót, a 19. században testet töltött Szent Korona-tan történeti előzményeinek, az ellenállási jognak és Werbőczy István Tripartituma nemesi kultuszának vizsgálatával. Az alkotmánytörténeti hagyomány összetevői-

ként valóban valamennyit a 19. századi magyarországi alkotmányjogi gondolkodás fontos elemeként kell számon tartanunk.

A kötet gerincét a 19. századi alkotmányfejlődés egy-egy rész kérdését vizsgáló írások alkotják, melyek közül alig három („*The Aristocracy, the Gentry and Their Parliamentary Tradition in Nineteenth-Century Hungary*”, „*Law XLIV of 1868 'On the Equality of Nationality Rights' and the Language of Local Administration*”, „*Church–State Relations and Civil Society in Hungary: A Historical Perspective*”) jelent meg a korábban már említett magyar nyelvű tanulmánykötetben. A motívumok és kutatási problémák ismerősek lehetnek a magyarul már napvilágot látott írásokból, mégis ez az angol nyelvű gyűjtemény a legkifejtettebb és legveretesebb tanulmányokat közli, a legrészletesebben kifejtett érvelésekkel, átvéve egyes részeket a német nyelvű nagy összefoglalóból.

A magyar történettudomány szempontjából Péter László legmarkánsabb megállapításaiként hármat emelhetünk ki, melyek különböző perspektívából megvilágítva, az érvelés különböző elemeit hangsúlyozva, de újra és újra feltűnnek tanulmányaiban.

Egyrészt Péter László méltán központi jelentőséget tulajdonít a 19. századi magyarországi alkotmányos gondolkodás vizsgálatában az 1848. évi áprilisi törvények értelmezéseinek, s abból kifejtve az 1867-es Kiegyezés alkotmányjogi elemzésének és értékelésének. (A kötetben lásd mindenekelőtt a „*The Dualist Character of the 1867 Hungarian Settlement*” című fejezetet.) Megállapítása szerint a kor nemesi politikusainak gondolkodását alapvetően a régi nemesi alkotmányjogi és politikai fogalmak határozták meg, még ha meg is jelentek már olyan új fogalmak és eszmék, mint ’állami függetlenség’, ’perszónálunió’ stb. Mindezekelőtt a szokásjog fontos szerepét hangsúlyozza a törvényekkel szemben; továbbá a korona (király)–ország (a nemesség politikai közössége) kettősségét mint a nemesi alkotmányfelfogás alapját: az alkotmányos-

¹ Péter László: *Az Elbától Keletre. Tanulmányok a magyar és kelet-európai történelemből*. Budapest, 1998.

ság eszerint nem más, mint a „korona”, illetve az „ország” jogainak kölcsönös elismerése és tiszteletben tartása. A „korona” és az „ország” konfliktusok sorozatán keresztül újra- és újraszabályozta egymáshoz fűződő viszonyát 1608-ban, 1681-ben, 1711-ben, 1790-ben, s ez történt 1848-ban, majd 1867-ben is. Határozottan tagadja Péter László, hogy az áprilisi törvények „perszónalunio”-vá alakították volna át a magyar korona országai és a dinasztia többi tartományai és országai közötti közjogi viszonyt, s ennek fényében persze határozottan tagadja, hogy a Kiegyezés az 1848-ban kivívott jogok egy részéről való lemondást jelentette volna. Sokkal inkább 1848 folytatójaként és betetőzőjeként értékeli 1867-et, amely ismét biztosította az „ország” hagyományos jogainak érvényesítését, miközben a korábban a „korona” jogaiként elismert jogok egy részének a megosztását is elérte az uralkodó és az „ország”-ot az állampolgári jogegyenlőség megteremtése után immár megtestesítő népképviselői parlament között.

Péter László másik fontos kutatási témája a dualizmus kori politikai intézményrendszer jellege és működése. (A tárgyalt kötetben lásd mindenekelőtt a *„The Aristocracy, the Gentry and Their Parliamentary Tradition in Nineteenth-Century Hungary”* című fejezetet.) Megállapítja, hogy az nem alkotmányos, inkább kevert jellegű volt. A hatalomgyakorlás őrizte a hagyományos kettős tagolódást a parlament és a korona kettősségében, ahol az utóbbi a korábbi *Reservata* jogaiból sokat megtarthatott. A kormányzat alkotmányos, képviselői és felelős volt, de nem parlamentáris. A felelősség is dualisztikus jelleget öltött: a mindenkori kormány egyszerre volt felelős a parlamentnek és az uralkodónak; ehhez járult a szűk választójog, a választási visszavonások – mindezek következtében a nyugati alkotmányos formák ellenére a kialakuló politikai intézményrendszer „a földbirtokos nemesség parlamenti oligarchiáját” eredményezte. A századfordulóra azután a hagyományos elemek elhalványulnak, az ál-

lami szuverenitás, nemzeti függetlenség eszméi a nacionalizmussal együtt átalakítják a közgondolkodást – ezzel magyarázza Péter László, amit a „dualizmus válságá”-nak neveztek korábban.

A harmadik súlyponti elem kutatásaiban a „jog autokratikus felfogásának” vizsgálata a dualizmus kori politikai intézményrendszerben (a kötetben lásd mindenekelőtt a *„The Autocratic Principle of the Law and Civil Rights in Nineteenth-Century Hungary”* című tanulmányt, vagy a magyar nyelvű kötetbe is belefoglalt *„Montesquieu’s Paradox on Freedom and Hungary’s Constitutions 1790–1990”* című esszét), melynek jegyében az állampolgári egyéni politikai jogok (sajtószabadság, egyesülés joga, gyűlékezési jog, vallásszabadság) törvényi szabályozása vagy teljes egészében, vagy részben elmaradt még a liberális elveken nyugvó alkotmányosság időszakában is. A jog autokratikus felfogása Péter László véleménye szerint összeköt olyan egymástól sok tekintetben különböző történeti időszakokat, mint a dualizmus, a két világháború közötti periódus vagy az 1945 utáni átalakulás évei, de akár az 1990-es évek politikai újjárendeződését is. Igen tanulságos a kísérlet századokon átívelő folyamatok azonosítására az egyébként nagyon fordulatos és eseménytelis modern századainkban – még ha tanácsos is a determinisztikus szemlélet lehetséges buktatóira is figyelniük. Péter László azonban igyekszik ezeket a buktatókat elkerülni, tendenciák mellett egyúttal alternatívákat is felvázolni.

Az első két témacsoport vizsgálatában központi szerepet játszik Péter László munkáiban a 19. századi nemzeti eszme szerepének és a nacionalizmusok színre lépése történeti következményeinek gondos elemzése. Néhány írásában ezt választotta fő vizsgálati tárgyal („*Language, the Constitution, and the Past in Hungarian Nationalism*”, „*Law XLIV of 1868 ‘On the Equality of Nationality Rights’ and the Language of Local Administration*”). Lojtkó Miklós előszavában éles szemmel rámutat Péter Lász-

ló életművének egyik „paradoxon”-ára: tudományos életműve végletesen magyarközpontú, amennyiben szinte kizárólag magyar történeti problémák vizsgálatát tartalmazza, ugyanakkor szemlélete határozottan antinacionalista, s következetesen igyekezett a magyar nemzeteszmével és nemzeti mozgalom történetével kapcsolatos általánosan elfogadott tételeket részben vagy egészben felülvizsgálni, de legalábbis megkérdőjelezni. Ebben a vonatkozásban sem volt hajlandó

elismerni egyetlen szakmai dogmát sem alapos vizsgálat nélkül. De ahogy nem idealizált, úgy nem is démonizált. Végkövetkezései egyes ponton lehetnek megkérdőjelezhetők, de elkötelezettsége a következetes és elfogulatlan tudományos elemzés iránt semmiképpen.

DEÁK ÁGNES

A magyarországi németek történetének szintéziséről

Seewann, Gerhard: Geschichte der Deutschen in Ungarn. Band 1: Vom Frühmittelalter bis 1860.; Band 2: 1860 bis 2006. Studien zur Ostmitteleuropaforschung 24. Verlag Herder-Institut, Marburg, 2012. 540 oldal, 654 oldal

A kétkötetes, függelékekkel együtt több mint ezer oldalas szintézis, melyet most az olvasó figyelmébe ajánlunk, célkitűzésének megfelelően hiánypótló munka, mely a magyarországi „németek” történetét mutatja be a betelepítésüktől a parlamenti demokratikus keretek kialakulásáig, a kisebbségi önkormányzatok működésének kezdeti nehézségeit is feltárva. Az összefoglalást Gerhard Seewann – a bevezetőjében megfogalmazottakat alapul véve – a németországi és a magyarországi publikum számára készítette, ezért hosszabb fejezeteket szentelt a magyarországi politikatörténet tárgyalásának is. Emiatt a magyar olvasóközönség számára bizonyos történeti fejezetek túl terjedelmesnek tűnnek, jóllehet a külföldi olvasónak szükségesek lehetnek az általa közölt információk. Mindkét kötetben tetten érhető a szerző azon igénye, hogy a magyar történettudomány eredményeit megújítsa, árnyalja, s rámutasson hiányosságaira, és további kutatásra érdemes témákra irányítsa a figyelmet a magyarországi németiséggel kapcsolatosan.

A szerző a szöveget számos alfejezetre és további alárendelt egységekre bontotta, melyeket számozott. Ennek ellenére – a mű terjedelméből adódóan – az olvasónak nincs könnyű dolga a szerkezet követésében, ezért a továbbiakban a recenzens sem kívánja minden (al-)fejezet határát jelezni, mivel egy-egy szakasz gyakran csupán két-három oldalt tesz ki; mint ahogy a tartalom részle-

tes ismertetésére sem vállalkozhat. Az első kötet mondanivalóját Seewann a magyar történelem fontos eseményeit követve osztotta fejezetekre. A második kötet fő szerkezeti elemeit viszont azok már csak részben határozták meg, mivel emellett a magyarországi németek életét befolyásoló sorsfordulók (például: kiűzésük) alakították.

Az első kötetet harminchat német nyelvű forrás zárja, melyek mindegyike újraközlés, majd egy terjedelmes forrás- és irodalomjegyzék következik, melynek jelentős része nem a kötetben tárgyalt korszakra vonatkozik. Végül négy térképet fedezhetünk fel, melyek közül az első és a harmadik a német településeket mutatja Európában a 11–15. században, illetve Magyarországon a 19. században. A másik két térkép – céljuk kevésbé egyértelmű – a Habsburg Birodalom (1699–1795) és Magyarország (1867–1914) térképe, de egyik sem tartalmaz nemzetiségi megoszlásra vonatkozó adatokat (a Magyar Királyságot ábrázoló ráadásul a második kötetbe szervezesebben illeszkedne). A második kötetben egyetlen térképre sem bukkanhatunk, ami miatt – az első világháborút követő határváltozások ismeretében – hiányérzetünk támadhat. A recenzens szívesen vette volna, ha – akár a főszövegben, akár függelékben – több térképet s esetleg néhány illusztrációt is talál. A források a második kötet végén is jórészt újraközlések, a kútfők több mint felét csak magyarul publikálta a szerző, így a német olvasóközönség számára ezek kevésbé használhatók, érdemes lett volna lefordítani őket. Végül egy hosszú – az első kötetben szereplő művek listájával majdnem teljesen azonos – irodalomjegyzék zárja a munkát.

Ha a szerkezetet követően a tartalom felé fordítjuk figyelmünket, észlelhetjük, hogy az első kötetben a középkori betelepítéseket

tárgyaló egységet követő koraujkorról szóló fejezetben Seewann cáfolja azt a magyar historiográfiában „máig domináns nemzeti romantikus” (79. old.) történeti klisé, mely szerint Magyarország bizonyos területei teljesen elnéptelenedtek volna. Ezt követően tárgyalja a szerbek betelepülést Magyarországra a 18. század elejéig, majd azt, hogy a katonai jelentőségüket elveszített szerbek helyére, illetve mellé németek betelepítése kezdődött meg, mely nagy jelentőséggel bírt a mezőgazdaság fejlődése, a munkamorál javulása, a garantálható adóbevételek és földesúri szolgáltatások beszédhetősége szempontjából.

A „letelepülés évszázad”-áról (1711–1790) szóló részben az első alfejezet érdekes részletekkel szolgál a letelepedés körülményeiről: a kivándorlás motivációival és a toborzás módszerével kezdve a „paradicsomi” (124. old.) Magyarország-képeken át az utazás embert próbáló nehézségéig és költségeig. Megtudhatjuk, hogy mit hoztak magukkal a telepesek (anyagi javak és tudás), s mi várta őket új hazájukban (a röghöz kötött jobbágyétól kedvezőbb jogi helyzet), majd kifejti Seewann, hogy a 18. század folyamán hogyan változott a feudális szolgáltatások mértéke, mennyire nehezen követhető volt ezek rendszere egészen az Urbáriumig. Amellett érvel a szerző, hogy nem különböző jelentősen a telepesek és a nem telepes jobbágyok helyzete, mégis, a szabad költözködés joga a feudális világban kiváltsággként értékelendő, s e státusz elérése is szólhatott a kivándorlás melletti érvként, nem csupán a földéhség és a gazdasági felemelkedés lehetősége. A recenzens érdeklődését az első kötetben e társadalom- és mentalitástörténeti fejezetek keltették fel leginkább, ezek szolgáltak a legtöbb új, „emberközeli” információval a telepesek utazási és életkörülményeiről.

A következő egységben tárgyaltak már a magyarországi németek integrációját bizonyítják Seewann véleménye szerint: 1766-ban a Dunántúlon jobbágyfelkelés tört ki, mert egy birtokos korlátozta az erdőhaszná-

lati jogot. E felkelés menetével ismerkedhetünk meg, majd a nem állami, hanem földesúri telepítések motivációit és rövid történetét olvashatjuk, ami után a szerző rátér a németek betelepülésének pozitív következményeire, majd felsorolja megyénként azokat a településeket, ahová németek érkeztek. Eredményei alapján a földesúri telepítések esetében jórészt nem új falvak alapításáról beszélhetünk, hanem arról, hogy a németek beköltöztek a már meglévő településekre. Az oktatásról és annak reformjáról szóló fejezet tárgyalja a magyar történetírás egyik hiányosságát: utóbbi Seewann véleménye szerint átsiklik afölött, hogy a *Ratio Educationis* – minden nemzetiségnek lehetőséget adva elméje pallérozására – kötelezővé tette az anyanyelvi oktatást, s ezen II. József reformja sem változtatott, mely nem magyar-, hanem latinellenes volt. Ezt követően a Bánságban és a Bácskában lezajlott állami telepítésekről, illetve Mária Terézia merkantil szellemiségű és II. József ettől eltérő, a fizokratizmus által vezérelt telepítési politikájáról tudhatunk meg részleteket. A józsefi telepítések célpontja a Bánság helyett már inkább a Bácska volt mezőgazdasági fejlesztésre érdemes jó termőföldei miatt, s mindezen túl a 18. század végén már megfigyelhetünk egy Bánság – Bácska irányú belső migrációt is a telepesek között. A bánsági telepítések menetének leírásakor a szerző azt hangsúlyozza, hogy a Habsburg Birodalom e keleti területe Mária Terézia politikai koncepciójában hasonló szerepet töltött be, mint Szibéria Oroszország esetében, mivel ide azok az „engedetlen” alattvalók kényszerültek költözni, akik – elsősorban felekezeti okokból – nem maradhattak a Birodalom nyugati területein. Seewann felhívja a figyelmet arra is, hogy a magyar történetírás azon álláspontja, mely szerint a telepesek római katolikusok voltak, akik eszközként szolgáltak a rekatolizációhoz, nem tartható fenn, mert nagy számban érkeztek Magyarországra nem katolikus alattvalók is. A *cuius regio eius religio* elve következtében – a falun belüli ellentétek ki-

alakulását elkerülendő – nem etnikailag, hanem a felekezet szempontjából egységes települések kialakítására törekedtek a földesurak.

Az ötödik nagy egység (*A magyar nemzeti mozgalom egy soknemzetiségű államban 1790–1848*) bemutatja a magyar nacionalizmus két fajtáját és annak képviselői, például Kossuth Lajos és gróf Széchenyi István elképzeléseit, majd a német polgárság társadalmi szerepvállalását és kapcsolatukat a magyar nemzeti mozgalom egyes szereplőjéhez. *A magyarosítás politikája 1790–1848* című fejezet felsorolja a magyar nyelv jogait biztosító törvényeket, s ezt a korai magyarosítás időszakát Seewann a kutatások kevéssé vizsgált korszakának tekinti – amivel a recenzens nem tud teljesen egyet érteni, annak ellenére, hogy a dualizmuskori magyarosító politika valóban napjainkban is sokkal inkább a kutatás fókuszában lévő kérdés.

A hatodik nagy fejezet az *1848–49-es forradalom* címet viseli: ismerteti az áprilisi törvényeket, a fegyveres összecsapások kezdetének körülményeit, a szlovák, szerb, román és szász nemzetiségi mozgalmak követeléseit. Ezt követően Seewann a forradalom és szabadságharc magyar nemzetiségi politikáját bírálja (a magyar politikai elit nem rendelkezett koncepcióval egészen a harcok végnapjaiig, alulbecsülte a „nemzetiségi problémát”, csak a nemzeti egységálmam ethosát hangsúlyozta), majd a magyar szakirodalom félrevezető megjegyzésére irányítja a figyelmet, mely szerint nemzetiségi törvény született Szegeden. A „nemzetiségi törvény” megnevezés a régebbi szakirodalomban valóban megtalálható – tehetjük hozzá –, de az új szövegekre ez már kevésbé jellemző. A következő alfejezet (*A német polgárság*) a német városok sajtóját, egyesületi életét tárja olvasói elé, majd azt domborítja ki a szerző, hogy a németiség nagy része végig kitartott a forradalom eszméje mellett, sőt hajlandó volt fegyvert fogni annak védelmében – a császári udvarral szemben. A honvédségben harcoló németek

nevét, létszámukat ismertető részt a bánági és bácskai „svábok” császárnak címzett, kevéssé ismert petíciójának bemutatása követi, akik a szászokhoz hasonló privilégiumokat kívántak.

A második kötetben az első nagy szerkezeti egység a magyar nemzetállam kialakítását, a kiegyezés létrejöttét, az asszimilációra való magyar törekvést, a nemzetiségi és oktatási törvényeket és azok eredményeit, hatását veszi számba. A magyar nemzetiségi törvény (1868) és annak magyar szakirodalmi megítélése Seewann szerint a „saját [csoport] túlértékelésé”-nek (10. old.) lehet az egyik mutatója. Tárgyalja a Tisza Kálmán vezette kormányzat – magyarosító – tevékenységét, első helyen említve a három felvidéki szlovák gimnázium bezárását (ez azonban még nem Tisza kabinetjéhez köthető). Ezután görcső alá veszi a nemzetiségi nyelvhasználati jogokat korlátozó oktatási törvényeket és az iskolarendszert, a sajtót és a sajtópereket a nemzetiségi közszereplők ellen, az egyesületek szerepét, a helység- és személynevek magyarosítását, valamint az asszimiláció eredményét – elsősorban a nyelvsváltás és a többnyelvűség optikáján keresztül –, végül Jászi Oszkár kritikai nézeteit ismerteti.

Ezt követően vizsgálja a dualizmuskori társadalmi kereteket és a németek tevékenységét a társadalmi életben, majd az integráció és az identitásváltás kapcsolatát elemzi. Az ismét politikatörténeti témájú fejezetek a magyarországi németek első fellépéseit mutatják be az országos politika színpadán. A magyarországi német politikai mozgalom eredményeit összegző fejezet után Seewann egy külön egységet szentelt az erdélyi szászok történetének, melynek tárgyalását – az eseménytörténetet a középpontba helyezve – a középkortól kezdi s a 19. század végi pártprogramok ismertetésével zárja, majd röviden bemutatja Erdélyben elfoglalt társadalmi–gazdasági pozíciójukat. A szászok története valóban hozzátartozik a Magyar Királyság területén élő né-

metek történelméhez, mégis e helyen ez némileg megtöri a kötet koherenciáját.

A *politikai mozgósítás időszaka 1914–1945* című fejezet az első világháborút követő társadalmi–gazdasági megrázkódtatások bemutatásával kezdődik, majd Seewann kronologikusan vizsgálja a magyarországi németek helyzetét a magyar politikatörténet eseménysorainak láncolatában, kitérve a magyar–német külpolitikai kapcsolatokra is. Ezt követően a magyarországi kisebbségpolitikát elemzi Bethlen István gróf bukásáig (1931), aki a szerző szerint csupán külpolitikai számításból követte a „figyelembevétel politikáját” (232. old.), lényegi előremozdulásra a kisebbségek jogi és kulturális helyzetében őszintén sohasem törekedett. A miniszterelnök intézkedései között mégis megemlítésre kerül, hogy 1923-ban lehetővé tette az *Ungarländischer Deutscher Volksbildungsverein* (Magyarországi Német Nép-művelődési Egyesület) megalapítását, igaz, amint a szervezet tagjai helyi választmányokat kívántak létrehozni, a magyar hatóságok azonnal akadályt gördítettek eléjük. Ugyanebben az évben kormányrendelet garantálta a kisebbségi nyelvhasználati jogokat a közigazgatás, valamint az oktatás területén és a sajtóban.

A Bethlent követő magyar kormányzatok taktikájáról is olvashatunk: támogatták a német nemzeti mozgalom Gratz Gusztáv által vezetett mérsékeltebb szárnyát, míg a radikálisabb nézeteket vallókat kriminalizálták, s minden lehetséges eszközzel felléptek ellenük, nemzetiszocialistának és hazáárulónak titulálva őket. A szerző hangsúlyozza a magyar kormányok felelősségét a magyarországi németek radikalizálódási folyamatában: ismét nem rendelkeztek semmilyen kisebbségpolitikai koncepcióval, de türelmetlenséget tanúsítottak a kisebbségek irányába, így elveszítették az ellenőrzést a magyarországi németek fölött, mert azok – elsősorban a Franz Basch köré tömörült radikális csoport – egyre inkább a Harmadik Birodalom felé fordultak. Az első bécsi döntést követően Basch szervezetét Magyaror-

szág elismerte (már új névvel új alapítóülést követően: *Volksbund der Deutschen in Ungarn*; Magyarországi Németek Népi Szövetsége), s a következő fejezetekben az olvasó a *Volksbund* történetével ismerkedhet meg.

További nagy egységet szentelt a szerző a magyarországi németek 20. századi története talán legmegrázóbb eseményének: a kiűzésüknek. E fejezetekben nem csak a hazájuk elvesztésének folyamatát mutatja be Seewann, hanem a magyar politikai elit felelősségén kívül rámutat a szövetségesekre is, miután vázolta a kollektív bűnösség elve alapján lezajlott tömeges kitelepítés fő motívumait. Megállapítja, hogy a kitelepítés gazdasági következményeit ugyan alaposabban még nem kutatták, de a pszichológiai traumák, a családok szétválasztása, a diszkrimináció és a településstruktúra szétrombolása is komoly károkat okozott. Egy rövid fejezet erejéig említést tesz a németek deportálásáról a Szovjetunióba (s felhívja a figyelmet arra, hogy a nevek között alig találunk németeket), majd áttér a hazájukba, Magyarországra visszatért németek megpróbáltatásainak és az ő visszaemlékezéseiknek az ismertetésére. Számba veszi az emlékműveket és azokat a kutatásokat, melyek törekedtek az emlékezet tudományos igényű feldolgozására.

Az utolsó nagy egység az államszocializmus időszakát tárgyalja. E korszakra vonatkozóan is az oktatás áll a szerző érdeklődésének középpontjában, ahol bizonyos eredmények tetten érhetők már az 1950–1960-as években. Az 1980-as éveket és a rendszerváltást elemző fejezetek is az oktatás és az identitás kérdése felé orientálják az olvasót, a rendszerváltást követő periódust tárgyaló szakaszok pedig a kisebbségi önkormányzatok és az önkormányzati választások ki- és átalakulásának rendszere irányába, rámutatva a kezdeti nehézségekre.

Seewann kritikája a magyar történetírás nemzeti látószögével és hiányosságaival kapcsolatban több ponton helytálló, de néhol érezhető, hogy inkább a tudomány

1990-es évek körüli álláspontját bírálja, mint a 21. századi vélekedéseket. Ezt tükrözi a bibliográfia is, mivel a Magyarország történetére vonatkozó szakirodalom – a külföldi megjelenésű kötetektől és az újrakiadásoktól eltekintve – jórészt 2000 előtti megjelenésű, míg a magyarországi németek történetéről 2010 után publikált írásokat is találhatunk. Végül azt is meg kell jegyeznünk, hogy a szerző egyes fejezetekben némileg számon kérő a magyar politikai elittel

szemben – az utókor bölcsességének birtokában.

Mindezen kritika ellenére e két kötet a magyarországi németek történetéről a napjainkig fellelhető szakirodalom átfogó szintézise, és kétségkívül alpmű a magyarországi németek történetét illetően, ezért jó szívvel ajánlható a téma iránt érdeklődők figyelmébe.

TAMÁS ÁGNES